

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Τὸ δίκαιον τῆς Ἐλευθερίας.

§ 56. Ἐννοια τῆς Ἐλευθερίας.

Ἐκ τῶν πρώτων δικαίων τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἐλευθερία εἶνε τὸ ἀξιούν εὐρύτερον κύκλον ἐνεργείας. Ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ προσωπικότης ἐκδηλοῦται κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ δράσει καθ' ἀπάσας τὰς βαθμίδας καὶ ἐνεργείας τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἱστορικοῦ βίου. Ταύτης ἐστερημένος ὁ ἄνθρωπος ἀπόλλυσι τὸ κυριώτατον τῆς λογικῆς αὐτοῦ φύσεως ὄργανον, καθίσταται ὑποτελὴς εἰς τὰς περίξ φυσικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις, ἀρνεῖται ἑαυτόν, ἀποκαρτερεῖ· δὲν δύναται νὰ νοηθῇ, ἀλλ' οὐδὲ νὰ πράξῃ τι γενναῖον ἄνευ αὐτῆς· ὡς τὸ φυτὸν δὲ καὶ τὸ θηρίον κύπτει κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐν ἐκάστη τοῦ βίου πράξει ὑπὸ τὸν νόμον τῆς ἀδυσωπῆτος ἀνάγκης.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν γεννᾶται, οὐδὲ παρίσταται ἐπὶ τοῦ σταδίου τῆς ἱστορικῆς ἐργασίας ἀπλοῦν, ἄψυχον ὄργανον τῶν τελουμένων, ἐστερημένος συνειδήσεως καὶ αὐτοβουλίας. Ἡ φύσις, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐδημιουργήθη, ἀπεκάλυψε τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ, ἀλλ' ἅμα καὶ τὴν βούλησιν· πᾶν τὸ ὑπ' αὐτοῦ πραττόμενον πράττεται πρὸς τινὰ σκοπὸν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κατ' ἐκλογὴν. Ἐν τούτῳ δὲ κεῖται ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνθρώπου, διακρινομένου τῶν ἄλλων ὄντων τοῦ ἐνοργάνου κόσμου, ἐξ ἐνστίκτου ἐνεργούντων κατ' ἀναλλοιώτους νόμους, ἐκπαλαι ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν τεθειμένους. Αἱ σκέψεις αὐτοῦ καὶ αἱ πράξεις οὐδεμίαν ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὰ τυφλῶς κυλινδούμενα κύματα τοῦ πόντου· ἐκδηλοῦνται μετὰ προηγουμένην λειτουργίαν τῆς σκέψεως. Ἡ στιγμὴ αὕτη εἶνε ἱερὰ καὶ δημιουργικὴ. Ἄν ἐπραξέ τι γενναῖον ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἂν κατίσχυσε τῶν δυνά-

μεων τῆς φύσεως, καταστήσας αὐτάς ὑποτελεῖς, ἂν ἀπεκάλυψε τὰ μυστήρια καὶ τοὺς νόμους τῆς δημιουργίας, πρωτίστως ὀφείλει τοῦτο εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἐλευθερίας. Ὑπ' αὐτῆς χειραγωγούμενος ἐχειραφετήθη ἀπὸ τῶν δυναστικῶν δυνάμεων τοῦ ἔξω κόσμου, κατενόησεν αὐτόν, ἐν δὲ τῇ νοήσει ταύτῃ διὰ τῆς ἐλευθερίας ὠργάνωσε τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν αὐτοῦ βίον καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα αὐτῆς ἐπραγμάτωσε τὰ εὐγενέστατα ἰδεώδη.

§ 57. Τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶνε ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος; Πᾶν τὸ ὑπ' αὐτοῦ πραττόμενον ἀπορρέει ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως, ἢ εἶνε ἀποτέλεσμα τῶν νόμων τῆς ἀνάγκης, ὑφ' ἧς τὸ κῦρος διατελεῖ ἐν τε τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐξωτερικῷ αὐτοῦ βίῳ;

Τὸ πρόβλημα εἶνε παλαιόν, ἀλλὰ μέχρι τῆς σήμερον διατελεῖ ἄλυτον. Τὰ τε θρησκευτικὰ καὶ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τῆς ἀνθρωπότητος ἀπ' αἰῶνων ἀπεπειράθησαν τὴν λύσιν αὐτοῦ· καὶ ἐν τούτοις μέχρι τῆς σήμερον αἱ αὐταὶ ἀντινομίαι προβάλλονται ὡς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς ἐτέθη τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐπὶ τοῦ τάπητος ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης.

Παρ' ἀπάντων σχεδὸν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τῶν θρησκευτικῶν συστημάτων τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἐλευθέρᾳ αὐτοῦ βούλησιν ἠμφισβητήθη. Ἡ ἐξάρτησις αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πληροῖ τὸν ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον τῶν λαῶν πάντων, καθ' ἣν στιγμὴν ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡ ἠθικὴ καὶ λογικὴ αὐτῶν προσωπικότης. Γὰρ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐγένοντο καὶ ἐξακολουθοῦσι γινόμενα καθ' ὠρισμένους καὶ ἀναλλοιώτους νόμους, ὧν τὸ κῦρος δὲν δύναται νὰ μεταβάλη ἢ ἀνθρωπίνῃ βούλησιν. Ἐντεῦθεν ἡ μοιροδοξία τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἢ ἀνάγκη, ἢ αἴσα τῶν Ἑλλήνων, ἢ καθ' ὠρισμένους νόμους κανονίζουσα καὶ διέπουσα τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων, ἧς τὴν βούλησιν οὐδ' ὁ Ζεὺς, ὁ πατὴρ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, δύναται νὰ διεκφυγή. Ἐν τοῖς κόλποις τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἐν ᾧ τὰ πάντα κανονίζει ἡ Πρόνοια, ἀπὸ τῶν πρώτων τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ αἰῶνων, τὸ πρόβλημα τοῦ αὐτεξουσίου ἢ μὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸ πρόβλημα αὐτοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐνῷ ὁ Βρετταν.

νός Πελάγιος κηρύττει τὸ αὐτεξούσιον, ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ἀμφισβητεῖ τοῦτο, ζητῶν νὰ ὀρίσῃ τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς θείας χάριτος· ἡ δ' ἔρις αὕτη πληροῖ τὰς σελίδας τῶν χρονικῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐνίων μὲν τῶν θεωρητικῶν αὐτοῦ ἀρνούμενων τὸ αὐτεξούσιον, ἐνίων δὲ ἀποδεχομένων αὐτό. Αὐτὸς ὁ Λούθηρος διδάσκει κατὰ τὸν μέγαν αἰῶνα τῆς Μεταρρυθμίσεως, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐλευθέρα βούλησις, οἱ δὲ ἐπιμένοντες εἰς τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς ἀρνοῦνται τὸν Χριστόν (1).

Ἡ φιλοσοφία ἐπίσης, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐκαλλιεργήθη τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων, μετὰ πείσματος συνεζήτησε τὸ πρόβλημα τοῦτο. Οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι, οἷ τε Ἴωνες καὶ οἱ Ἑλεᾶται, ὑφιστάμενοι τὴν ἐπίδρασιν τῶν πέριξ κρατουσῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, δοξάζουσιν ἐπίσης, ὅτι πᾶν τὸ συμβαῖνον ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶνε ἐκδήλωσις τῆς ἐλευθέρας αὐτοῦ βουλήσεως, ἀλλὰ τῶν αἰωνίων καὶ ἀναποδράστων νόμων τῆς θείας φύσεως. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως κατανοεῖται ἤδη· ἐν τούτῳ δὲ κεῖται ἡ μεγάλη σημασία τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τῶν ἀνδρῶν τούτων. Ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀναγνωρίζων αὐτὴν καλεῖ τὸ ἐφ' ἡμῖν καὶ κηρύττει τὸν ἀνθρώπον ὑπέρτερον τῶν ἄλλων ζώων, καθὸ κεκτημένον προαίρεσιν (2), ἐπίσης καὶ ὁ Ἐπίκουρος, οἱ περὶ τὸν Ζήνωννα ἀποδέχονται αὐτίς τὴν εἰμαρμένην (3) τῆς ἀρχαίας θρησκευτικῆς συλλήψεως. Ὁ Θεός, δημιουργῶν τὸν ἀνθρώπον, ὥρισεν αὐτῷ ἐκ τῶν προτέρων καὶ τὴν μέλλουσαν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πορείαν· οὗτος ἄρα δὲν εἶνε ἐλεύθερος. Μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέσεων κυμαίνεται πᾶσα ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα περὶ τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίας μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐσχεν ἐπανειλημμένως πλείστους ἀποστόλους καὶ οὐκ ὀλίγους ἀρνητάς. Ἀληθῶς τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας εἶνε σύναμα καὶ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς, τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας.

(1) De servo arbitrio. «Sunt abnegatores Christi, dum assserunt liberum arbitrium».

(2) Οὔτε ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις ἐστὶν ἡ προαίρεσις, οὔτε ἐν πάσῃ ἡλικίᾳ. (Ἡθ. ἐν σημ. Β, 10).

(3) Καθ' εἰμαρμένην δὲ φησι τὰ πάντα γίγνεται Χρῦσαιππος. . . «Ἔστι δ' εἰμαρμένη αἰτία τῶν ὄντων εἰρομένη ἢ λόγος, καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται». (Διογένης Λαέρτιος, VII, 143).

Ἡ ἄρνησις τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἀμφισβήτησις αὐτῆς τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ φύσεως. Διὰ τῆς ἐλευθερίας λαμβάνει πλήρη ἐνέργειαν ἢ σκέψις, ὑπερνικῶσα τὰ ἀντιτιθέμενα προσκόμματα· δι' αὐτῆς δὲ ὁ ἄνθρωπος καθίσταται πράγματι οὐχὶ θεατῆς ἀδιάφορος, ἀλλὰ παράγων ἐν τῷ δράματι τῆς ἱστορίας. Ἀφαιρεθείσης τῆς ἐλευθερίας, ἐκλείπει ἡ ἐννοία τοῦ καθήκοντος, ἡ εὐθύνη, ἡ περὶ ἡμῶν αὐτῶν κρίσις, τὸ συνειδός· ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶνε πραγματικότητες, γεγονότα. Τότε μόνον ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἰσχυρὸς καὶ μέγας, ὅτε ἐνεργεῖ κατὰ προαίρεσιν, ποιούμενος διάκρισιν μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, προτιμῶν τὸ πρῶτον ἀντὶ τοῦ δευτέρου. Ἐν τούτῳ κεῖται τὸ ἠθικὸν κράτος αὐτοῦ, ἀλλ' ἅμα καὶ τὸ κράτος τῆς ἱστορίας, ἣτις ἐξελλίσσεται οὐχὶ κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἀδυσωπῆτου ἀνάγκης, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ὄθησιν τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως.

Βεβαίως τό τε φυσικὸν καὶ τὸ κοινωνικὸν περιέχον δὲν διατελοῦσι παθητικὰ καὶ ἀδιάφορα ἐν τῇ ἐξελίξει ταύτῃ τῆς ἱστορίας. Ὁ ἄνθρωπος ὑφίσταται μᾶλλον ἢ ἡττον τὴν ἐπίδρασιν τούτων· καὶ τὸ μέγιστον δὲ πνεῦμα ἐποχῆς τινος οὐδαμῶς δύναται νὰ διαφύγῃ τὸ κράτος, ὅπερ κατ' ἀνάγκην ἐξασχεῖ ἐπὶ παντός ἀτόμου ἢ σύγχρονος δημοσίου γνώμη. Ἡ Στατιστικὴ ἀποδεικνύει, ὅτι πράξεις τινὲς ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, οἷον ἐξαρτῶμεναι ἀπὸ ὠρισμένων αἰτιῶν, ἐπαναλαμβάνονται ἐτησίως· ὑφίστανται τὴν ἐνέργειαν ἀναλλοιώτων νόμων· οὕτω, κατὰ τὸν Quetelet (1), ἐτησίως σχεδὸν ἐπαναλαμβάνεται ἐν ἐκάστη χώρᾳ ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς διαφόρων πράξεων μετὰ τοιαύτης ἀκριβείας, ὥστε δύναται τις προειπεῖν τί τὸ συμβησόμενον περίπου καὶ κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος· *quid quid fit necessario fit*. Τοῦτο εἶνε ἀληθές· ἀλλ' ἐν περιορισμένη μόνον ἐννοίᾳ. Ὁ ἄνθρωπος, ὑφιστάμενος τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περὶ αὐτὸν κόσμου, φυσικοῦ τε καὶ ἠθικοῦ, δὲν καθίσταται ὑποτελὴς αὐτῷ καθ' ὀλοκληρίαν· φέρει μὲν ἐν ἑαυτῷ τὰ σπέρματα οἰκογενειακῆς τινος προδιαθέσεως, ὡς ἐπίσης καὶ ἱστορικῆς καὶ κοινωνικῆς· ἀλλὰ καθὸ λογικὸν ὄν, ἐπιζητοῦν ἀείποτε τὴν πρὸς τὰ πρόσω τελειότητα αὐτοῦ καὶ βελτίωσιν, ἐν ἐλευθέρᾳ διατελοῦν ἐπιγνώσει ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐπιδιώκει, τείνει νὰ ἀνταγωνισθῇ κατὰ πάσης ἀνωτέρας δυναστικῆς δυνάμεως. Καὶ τί ἄλλο εἶνε ἡ ἱστο-

(1) Statistique morale.

ρία ἢ ἡ ἐπικύρωσις τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἢ κατίσχυσις τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως κατὰ πάσης ἀνωτέρας δυνάμεως, εἴτε ὑπὸ φυσικόν, εἴτε ὑπὸ ὑπερφυσικόν παρίσταται αὕτη τύπον ;

§ 58. Ἀτομικὴ ἐλευθερία.

Ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἠθικόν πρόσωπον, ἔχον συνείδησιν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων, ἐν πάσῃ αὐτοῦ πράξει ἐνεργοῦν κατὰ λογικούς κανόνας, τείνει πρωτίστως νὰ καταστή ὅσον ἐνεστιν ἐλεύθερος· ἐλεύθερος ἐσωτερικῶς, ἐλεύθερος ἐξωτερικῶς. Ἐν οἰαδῆποτε βαθμίδι τοῦ πολιτισμοῦ προσπαθεῖ νὰ διαγράψῃ εὐρύτερον κύκλον προσωπικῆς ἐνεργείας, πεπειθῶς, ὅτι ἐν τούτῳ καθίσταται ὑπέρτερος ἑαυτοῦ, εὐρύνει δὲ τὸν κύκλον τῆς ἐλευθερίας. Ἀγαπᾷ αὐτὴν παραφόρως, μεθ' ὑπερβολῆς, μὴ διστάζων νὰ προβῇ πρὸς κτῆσιν αὐτῆς καὶ αὔξησιν καὶ μέχρις ἀδικήματος.

Ἐν τῇ ἐπιδιώξει καὶ πραγματώσει ταύτη τῆς ἐλευθερίας ἐρείδεται ἡ ἠθικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἅμα καὶ τὸ ψυχικόν αὐτοῦ σθένος. Καθ' ὅσον ἐκπολιτίζεται, καθιστάμενος λογικώτερος καὶ ἠθικώτερος, κατὰ τοσοῦτον ἐπιζητεῖ καὶ εὐρυτέραν ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὡς ἀτόμου καὶ ὡς μέλους κοινωνίας ἐλευθερίαν.

Ἐν τῇ ἀρχηγόνῳ αὐτοῦ καταστάσει ὁ ἄνθρωπος, ἡκιστα διαφέρων τῶν ἄλλων θηρίων, πράττει ἐλευθέρως ὅτι καὶ τὸ πτηνὸν ἐν τῷ αἰθέρι, ἢ ἐν τῷ δάσει τὸ θηρίον· ζητεῖ τὴν ἀπόλυτον πραγματώσιν τῆς ἐλευθερίας ἑαυτοῦ, ἀδιαφορῶν ἂν παραβλάπτηται ἢ τῶν ἄλλων, ἀγνοῶν δέ, ὅτι ἡ ἀπόλυτος αὕτη, ἡ μεμονωμένη ἐλευθερία δὲν εἶνε πραγματικὴ. Ἡ κοινωνία διατελεῖ ἔτι ἐν σπαργάνοις, ὑφίσταται πλήρης σύγχυσις ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, δικαίου καὶ ἀδίκου. Πρὶν ἢ σχηματισθῇ αὕτη, ἀνταγωνισμὸς διαιρεῖ τοὺς ἀνθρώπους πολλάκις μέχρι καταστροφῆς· ἐνῷ οὗτος ἀφ' ἐνὸς παρακωλύει, ἀφ' ἐτέρου συντελεῖ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος· ἀναπτύσσει βάρβαρα ἐνστικτα, ἀλλὰ καὶ συντελεῖ εἰς τὴν κραταίωσιν τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων, αἵτινες ἐκ φυσικῶν καταστήσονται ἠθικαί. Ὁ ἀγὼν οὗτος ἐμόρφωσε καὶ ἀναπτύξε τὸν ἄνθρωπον· ἐκτυλίσσω τὰς φυσικὰς αὐτοῦ δυνάμεις ἀναπτύσσει ἅμα καὶ τὰς ἠθικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς. Ἐκ τούτου διδάσκειται ὑπὸ τῆς ἀνάγκης νὰ συμπράττῃ μετὰ τῶν ὁμοίων αὐτῷ, τὸ

κοινωνικὸν ὀρμέφυτον κρατύνεται· ἐνῶ δὲ ἀναπτύσσεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομικότητος, ἐκδηλοῦται ἅμα σὺν τῷ χρόνῳ πληρέστερον καὶ ἡ ἰδέα τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία κανονίζεται οὕτω, χωρὶς νὰ συντελῶσι τὸ παράπαν εἰς τὴν παρακώλυσιν τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς τὰ ἠθικὰ αἰσθήματα τῆς συμπαθείας, τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς ἐνότητος. Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐνότητος ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία δὲν ἐκλείπει, τούναντι δὲ καθίσταται ὁ ἄνθρωπος ἐλευθερώτερος· ἐν τῇ φύσει μᾶλλον ἢ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ζῶν πρότερον, ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν στοιχείων αὐτῆς, στενὸν ἔχων τὸν πνευματικὸν ὀρίζοντα, ὑφίστατο τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀπολύτου αὐτῆς κράτους· ἀλλ' ἤδη ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ εὐρύνεται, εὐρυνομένου τοῦ πνευματικοῦ ὀρίζοντος· εἶνε ἄρα ἐσωτερικῶς ἐλευθερώτερος.

Οὕτως ἀναπτύσσεται σὺν τῷ χρόνῳ ἡ συνείδησις τῆς ἐλευθέρας ἀτομικότητος· ἔλλειψις αὐτῆς ἀπὸ τῆς κοινωνίας εἶνε ἔλλειψις ζωῆς, ἐνεργείας. Ἄνευ ἰδιοτυπίας, τῆς ἐξωτερικῆς ἐκδηλώσεως τῆς ἀτομικότητος, ὁ βίος εἶνε ἀτερπής, μονότονος, χυδαῖος. Ὅτε τὸ ἄτομον κατὰ πάντα τρόπον ζητεῖ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἀτομικότητα αὐτοῦ, ἐκδηλοῖ σῦναμα καὶ τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν λογικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ φύσιν καὶ ἔννοιαν.

Ὁ πολιτισμὸς εἶνε ὁ θρίαμβος τῆς ἀτομικότητος· ἀπ' αὐτῆς ἐξέρχεται ἡ κοινωνία εὐτονος, σθεναρά, ἐν πλήρει τοῦ σκοποῦ αὐτῆς συνειδήσει· μόνον δ' ὅτε φθίνῃ ἢ παραπαίῃ ἐν τῇ ἱστορικῇ σταδιοδρομίᾳ, ἐκλείπει ἡ ἀτομικότης, ἀπαισιῶς ἐργαζομένου τοῦ κυλίνδρου τῆς κοινωνικῆς ἰσοπεδώσεως. Ἐκλείπουσι τότε οἱ μεγάλοι χαρακτῆρες· πάντες βιοῦσι καθ' ὠρισμένους κανόνας, οὓς δὲν τολμῶσι νὰ παραβῶσιν· ἡ πίστις, ὁ ἐνθουσιασμός, πᾶσα γενναία πεποίθησις, χαρακτηρίζουσα τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, οὐδὲν γόητρον ἐξασκοῦσιν, οὐδὲν κῦρος. Ἡ κοινωνία παρίστησι τὴν εἰκόνα σύγκλυδος ὄχλου, ἄνευ αὐτοβουλίας, ὄντων πτωχῶν τῷ πνεύματι, ἀλλὰ μοχθηρῶν τὴν καρδίαν, φθογερῶν κατὰ πάσης ὑπεροχῆς. Μετὰ μικρὸν ἐπέρχεται ἡ ἐσωτερικὴ αὐτοδιάλυσις αὐτῆς, ἢ ἡ ἐξωτερικὴ ἐπίδρομή, ἐπιφέρουσα τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει οὐδεμίᾳ δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐλπίς σωτηρίας, μηδενὸς τολμῶντος ν' ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν εὐθύνην τῆς ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ γοργῶς καταφερομένου ρεύματος τῆς καταστροφῆς.

Ἐλευθέρα ἀνάπτυξις τῆς ἀτομικότητος εἶνε μία τῶν πρωτίστων συνθηκῶν πάσης προόδου· ἢ δ' ἀληθῆς ἐθνικὴ παιδείυσις εἰς τοῦτο πρέπει ν' ἀφορᾷ, ἂν ἀληθῶς ἐπιδιώκη τὸν σκοπὸν αὐτῆς.

Τὸ ἄτομον οὐδέποτε δρᾷ μεμονωμένως, εἶνε ἀθροιστικόν, ὡς τοιοῦτον ἐκδηλοῦν τὰς ὑψίστας τῶν φυσικῶν, πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς φυλῆς, εἰς ἣν ἀνήκει· διδάσκει δ' ἡ ἱστορία, ὅτι ὅπου τοῦτο δὲν σημαίνει, οὐδὲν ἐδημιούργησεν ἢ κοινωνία ἐκείνη. Αἱ μεγάλαι ἀτομικότητες ἐκπροσωποῦσι τὰς μεγάλας ἐποχὰς αὐτῆς· οἱ δὲ ζητήσαντες νὰ κηρύξωσιν αὐτὴν ὡς τὸ ἀποκλειστικὸν δημιούργημα τῆς ἐργασίας ἐπιφανῶν ἀτόμων, θρησκευτικῶν προφητῶν, πολεμικῶν ἡρώων, νομοθετῶν, φιλοσόφων, πολιτικῶν ἀνδρῶν, δὲν παρενόησαν βεβαίως τὴν φύσιν αὐτῆς. Ἐν τῷ ὑπερέχοντι ἐκάστης ἱστορικῆς περιόδου ἀτόμῳ ἢ κοινωνίᾳ βλέπει συλλήβδην τὴν εἰκόνα αὐτῆς, τὴν ἐκπροσώπησιν ὑπερφυῶν πόθων, ἰδεωδεστάτων αἰσθημάτων. Τὸ ἄτομον τοῦτο θέλει ποτισθῆ ἴσως ἐνίοτε ὑπ' αὐτῆς ταύτης τὸ κώνειον, θέλει ἐξορισθῆ, ἀναβιβασθῆ εἰς τὸν σταυρόν· ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει οὐχὶ ἐξ ἀγνοίας τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἱλίγγου τοῦ ἀγῶνος, τοῦ τελουμένου μεταξύ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου κόσμου, τοῦ ἐνεστῶτος καὶ τοῦ μέλλοντος.

Καθὼς ἡ ἄτομος ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ εἶνε ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ, οὕτως ἐν τῷ κοινωνικῷ κόσμῳ τὸ ἀνθρώπινον ἄτομον· ἐν αὐτῷ κατοπτρίζεται μᾶλλον ἢ ἦττον τὸ σύνολον τῶν αἰσθημάτων, τῶν σκέψεων, τῶν ροπῶν ἐκάστου αἰῶνος. Ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ περατοῦνται τὰ σπουδαιότατα κοσμοϊστορικὰ γεγονότα· τὸ ἐκπροσωποῦν τὸ πνεῦμα λαοῦ τινὸς ἄτομον, ἐλεύθερον ἐν τῇ ἐνεργείᾳ ὄν καὶ αὐτόνομον, δὲν εἶνε ξένον πρὸς τὸν αἰῶνα αὐτοῦ, εἶνε αὐτὸς ὁ αἰὼν, οὗ ἡ ἱστορικὴ πείρα παρέχει εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ ἀτόμου τὸ ὑπέροχον αὐτῆς κῦρος.

Ὁ λαὸς ἐκεῖνος, ὁ πρῶτος κατανοήσας καὶ ἐξακριβώσας τὴν ἐννοίαν τοῦ Γνωθὶ σαυτόν, εἶνε ὁ διαρρήξας τὰ δεσμὰ τοῦ πνεύματος, ὁ κηρύξας τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου, ὁ ἀρνηθεὶς τὸ κῦρος τῆς ἀφηρημένης καὶ ἀνεξελέγκτου αὐθεντείας, ὁ λύσας τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορικῆς χειραφετήσεως τῆς ἀνθρωπότητος. Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ κοινωνικὸς νόμος ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ ἐννοίαν περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς, τοῦ δικαίου· εἶνε

ἀπόρροια τῆς θείας βουλήσεως. Ὡς τὸ φυτὸν στρέφει τὰ φύλλα πρὸς τὸν ἥλιον, ἵνα λάβῃ ἀπ' αὐτοῦ τὴν θερμότητα τῆς ζωῆς καὶ τῆς γονιμότητος, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν μυστηριώδη βωμὸν, οὐ τὰς ὑπόπτους καὶ ἀποκρύφους ἐρμηνείας καὶ ἐντολάς λαμβάνει ὡς τὸν χρησμὸν πάσης σκέψεως καὶ πράξεως. Οὐδεμίαν ἐκδήλωσιν ἐλευθέρας αὐτονομίας. Ὁ ἀνὴρ ἐκείνος, ὁ πρῶτος τολμῶν νὰ ἐκδηλώσῃ νεωτεριστικὰς ροπὰς, ἀσυμφώνους πρὸς τὸ καθεστῶς, θανατοῦται· ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου ὁ ἄνθρωπος εἰσέρχεται εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐρεῦνης, τῶν ἀγῶνων, ἀφ' ὧν ἐξέρχεται νικητής. Ἡ ἀτομικότης θριαμβεύει, κηρύσσει τὸ δίκαιον αὐτῆς, ὑφ' οὗ τὴν ἐνέργειαν δημιουργεῖται νέα πραγμάτων τάξις καὶ νέα ἱστορικὴ περίοδος.

Ἡ νίκη τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας εἶνε ἡ νίκη τοῦ πνεύματος κατὰ τοῦ δεσποτισμοῦ, ὁ θρίαμβος τοῦ ἐλευθέρου καὶ λογικοῦ ἀνθρώπου.

§ 59. Ἐλευθερία τοῦ πνεύματος.

Ἀφετηρία πάσης ἐλευθερίας εἶνε ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία. Ἡ ἰδέα τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς αὐτονομίας τοῦ ἀτόμου εἶνε ἡ πρώτη αὐτῆς βάσις. Ἐκαστον ἄτομον καθ' ἑαυτὸ εἶνε κεντρικὴ τις ἐστία, ἀφ' ἧς ἐκπέμπονται ποικίλαι θερμαντικαὶ ἀκτῖνες ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος· ἡ δὲ αὐτονομία αὐτοῦ, ἐκδηλουμένη διὰ πασῶν τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων, ἐκδηλοῦται ἐλευθερώτερον καὶ τελειότερον ἐν τῷ βίῳ διὰ τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἱστορία εἶνε ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἡ ἐργασία τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος. Ἄνευ αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος στερεῖται τῆς χρήσεως καὶ λειτουργίας τιμαλφεστάτων δυνάμεων, ὑφίσταται δὲ τὴν ἐπίδρασιν ἀλλοτρίων καὶ μισοπροόδων ἐνεργειῶν.

Ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος εἶνε ἐγγύησις τῆς λογικότητος καὶ ἠθικότητος τοῦ ἀνθρώπου· ἐν τῇ ἀναγνωρίσει ταύτῃ λειτουργεῖ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ κρατύνεται, πᾶσα δὲ νίκη αὐτοῦ εἶνε εἰς ἐπὶ πλέον σταθμὸς προόδου.

Κατ' ἀρχὴν οὐδὲν δυσχερέστερον νὰ καταστῇ ἀποδεκτὸν, ν' ἀφομοιωθῇ ἐν τῷ κοινωνικῷ ὀργανισμῷ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀφομοιοῦται ἐν τῷ ὀργανισμῷ τοῦ σώματος ἡ ἐκάστοτε εἰσερχομένη νέα τροφή, ἢ νέα τις ἰδέα. Ἡ μισαλλοδοξία εἶνε συνήθης ιδιότης τοῦ

ἀνθρώπου, πεποιθότος εἰς ἑαυτόν, ζηλοτυποῦντος πρὸς πᾶν ὃ τι πρεσβεύει μέχρι καταδιώξεως τῆς ἐναντίας ιδέας, ἥτις κατισχύει μετὰ μακρὸν μόνον ἀγῶνα Ἄλλ' ὅσον καὶ ἐν δυσφορῇ ὁ ἄνθρωπος πρὸς πᾶσαν τοιαύτην ἐμφάνειαν, ὑποτάσσεται ἐπὶ τέλους εἰς τὸ γεγονός, στενώτατα συνδεόμενον πρὸς τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ βίον. Δὲν ὀρίζει οὗτος ἅπαξ καθολικὴν τινὰ ἀρχήν, παρέχων αὐτῇ αἰώνιον κῦρος· τοῦτο θὰ ἦτο ἄρνησις τῆς λογικῆς αὐτοῦ φύσεως, τῆς ιδέας τῆς προόδου, ἀποκρυστάλλωσις τοῦ πνεύματος. Ἐκάστη ιδέα ἔχει τὴν χρονικὴν αὐτῆς περίοδον, οὐδ' εἶνε ἀπόλυτος καὶ αἰωνία· φέρει ἐν ἑαυτῇ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς, ἄρα ὑφίσταται κατ' ἀνάγκην τὸν νόμον τῆς μεταμορφώσεως, τῆς ἐξελίξεως. Ἡ κοινωνία ὑπὲρ οὐδεμιᾶς ιδέας δύναται νὰ ὁμολογήσῃ τὸ ἀπόλυτον πιστεύω, διεκδικουσα διηνεκές ὑπὲρ ἑαυτοῦ *statu quo*, ὡς τελείας ἀληθείας· διδάσκει δὲ ἡ ἱστορία, ὅτι ἐκάστη ιδέα ἐκηρύχθη τὸ πρῶτον ὑπὸ προνομίουχου προσώπου, καταδιωχθέντος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὕστερον δὲ κατέστη γνώμη μειονοψηφίας, μέχρις οὐ ἀποδεχθῆ αὐτὴν ὀριστικῶς καὶ ἀνακηρύξῃ εἰς πάνδημον ὁμολογίαν ἢ ἀνθρωπότης. Ἐντεῦθεν τὸ πολυθρύλητον « οὐδεὶς προφήτης ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ». Ὁ Λυκοῦργος ἐκπατρίζεται ἐκουσίως, ὁ Σωκράτης πίνει τὸ κώνειον, ὁ Ἀριστοτέλης ἐξορίζεται ἀφ' ἑαυτοῦ, ὁ Ἰησοῦς σταυροῦται, οἱ προφῆται τῆς Μεταρρυθμίσεως ἐκπνέουσιν ἐπὶ τῆς πυρᾶς ἢ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ. Τοιαύτη ἢ ἐξέλιξις, μέχρις ὀριστικῆς πραγματώσεως, πάσης νέας ιδέας. Ἄν ἄλλως συνέβαινε, λαός, πρεσβεύων τὸ ἀλάθητον τῆς ὑπ' αὐτοῦ πιστευομένης ιδέας, θὰ ἠὺτοκτόνει· ἱστορικὴ ιδέα, ἰσχυριζομένη ἑαυτὴν ἀληθῆ ἀπολύτως, εἰς οὐδεμίαν δ' ὑποκειμένην ἀμφισβήτησιν, εἶνε ψεῦδος, ἀνάξιον πάσης τιμῆς καὶ ἀναγνωρίσεως.

Ἡ πνευματικὴ ἐλευθερία, ἢ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ λόγου, εἶνε ἡ εὐγενεστάτη ἐκδήλωσις τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Ὅπου αὕτη ἀναγνωρίζεται καὶ τιμᾶται, ἐκεῖ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὡς ἄτομον καὶ ὡς σύνολον εἶνε πράγματι ἐλεύθερος. Πάσης μεγάλης κοινωνικῆς μεταμορφώσεως προηγῆθη θρησκευτικὴ, πνευματικὴ. Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία ἐκραταιώθη ἐκεῖ, ἔνθα ἀνεγνωρίσθη ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος. Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὑπάρχουσι πρόχειρα παράδειγματα αἱ χῶραι ἐκεῖναι, ἐν αἷς ἡ θρησκευτικὴ Μεταρρύθμισις, ἢ ἀναγνώρισις τουτέστι τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας, προηγῆθη τῆς κοι-

νωνικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἐλευθερίας, τὰ δὲ ἐλεύθερα δόγματα ἀπὸ τοῦ θεωρητικοῦ κόσμου τοῦ πνεύματος καὶ τῆς θρησκείας κατῆλθον εἰς τὸν συγκεκριμένον κόσμον τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Ἡ Ὀλλανδία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Βόρειος Ἀμερικὴ εἶνε παραδείγματα τοῦ φαινομένου τούτου. Ὅπου δὲν ἰσχύει ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως ὡς θεμελιῶδες δόγμα, ἐκεῖ ἡ πολιτεία καθίσταται ἐπὶ τέλους στυγερὰ δύναμις, ἀξιοῦσα γ' ἀπορροφήσῃ πᾶσαν τοῦ ἀτόμου ἐλευθέραν ἐκδήλωσιν καὶ αὐτονομίαν· ἀλλ' ὁ σεβασμὸς αὐτῆς εἶνε τὸ τιμαλφέστατον παλλάδιον τῆς κοινωνικῆς χειραφετήσεως καὶ προόδου. Τὰ τε θρησκευτικὰ καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα φέρουσι τὸν τύπον τοῦ πεπερασμένου· διότι ἡ ἀλήθεια ἱστορικῶς μόνον ἐκδηλοῦται τοιαύτη. Ὅτι σήμερον ἀληθές, αὔριον οὐκ ἔσται τοιοῦτο. Ἐκείνη ἄρα ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἠθική, αἵτινες ζηλοτυποῦσαι κατὰ τῶν ἀντιθέτων γνημῶν, ἐπιζητοῦσι τὸ κράτος αὐτῶν διὰ τῆς μισαλλοδοξίας, δηλητηριάζουσιν αὐτὴν τὴν ἀρχικὴν πηγὴν τῆς ἐλευθερίας, τὸ ἠθικὸν τῆς ἀνθρωπότητος πνεῦμα.

Ἡ εἰς σιωπὴν καταδίκη, ἡ ὑποχρέωσις πρὸς ἄρνησιν τῶν ἀτομικῶν πεποιθήσεων, εἴτε ἐν τῇ θρησκείᾳ, εἴτε ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, εἴτε ἐν τῇ πολιτικῇ, εἶνε ἡ μεγίστη τῶν κοινωνικῶν καταδιώξεων· ἀτονεῖ τὸ πνεῦμα, αὐτοκτονεῖ ἡ κοινωνία. Ἐχω ἐν ἐμαυτῷ τὴν συνείδησιν ἐλεύθερου ἀνθρώπου. Ὅταν μοῦ ἀφαιρεθῇ αὕτη, ὅταν σιγήσω ἐκ φόβου καταδιώξεως, οὐδὲν μ' ἀπομένει λείψανον λογικοῦ ὄντος· εἰς τὸ μυστήριον, εἰς τὸ κῦρος ὀφείλω νὰ ὑποτάξω τέλει τὸ ἐμὸν πνεῦμα. Ὁ μὴ σκεπτόμενος, ὁ καταλαμβανόμενος ὑπὸ ρίγους φρίκης πρὸ τῆς ἀληθείας, ὁ μισῶν τὴν ἐλευθέραν ἔρευναν, ἀποτάσσεται τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἥτις εἶνε λογικὴ καὶ ἐλευθέρα, καθίσταται δ' ἀληθοῦς δοῦλος. Ἡ πνευματικὴ μισαλλοδοξία εἶνε σημεῖον κοινωνικῆς πρωιμότητος ἢ ἐπελθούσης παρακμῆς. Οἱ εὐγενέστατοι τῶν χαρακτήρων, οἱ προφητῆται τῆς νέας ιδέας καταδιώκονται μέχρι θανάτου. Ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ, ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας πολλάκις τυφλοῦ καὶ ἀγνώμονος πλήθους διαπράττεται τὸ φοβερῶτατον τῶν ἐγκλημάτων, ἡ δολοφονία τοῦ πνεύματος. Ἀλλ' ἡ ὥρα τῆς ἀνταποδόσεως δὲν βραδύνει· ἡ ἱστορικὴ μεταμόρφωσις ἐπέρχεται ταχεῖα, ἐγειρομένου τοῦ οἰκοδομήματος αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ καθεστῶτος, οὐδένα ἔχοντος πλέον λόγον ὑπάρξεως καὶ σεβασμοῦ.

Ἐν ταῖς ἀρχαιοτέραις ἱστορικαῖς κοινωνίαις, καὶ ἐν ταῖς μᾶλλον αὐτονομούμεναις, ἡ πνευματικὴ ἐλευθερία ἤκιστα ἦτο ἀνεγνωρισμένη καὶ σεβαστὴ. Ἐν μὲν ταῖς ἐλευθέραις πολιτείαις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος παρὰ τὸ δημοκρατικὸν αὐτῶν πνεῦμα ὁ ἄνθρωπος ἐλάχιστον σημαίνει ὡς ἄτομον, δὲν δικαιούται ἄρα νὰ ἔχη ἰδίαν περὶ τῶν ὄντων γνώμην. Οὕτως ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος διετέλει περιωρισμένη. Ἐν Ρώμῃ χείρων κατάστασις κρατεῖ ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν Καισάρων, ἔνθα καθιεροῦται ἡ μεγίστη δουλεία τῆς συνειδήσεως, τοσοῦτον τραγικῶς ἐκδηλωθεῖσα διὰ τῶν μαρτυρίων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Καὶ οὗτος ἐπίσης βδελύσσεται πᾶσαν ἀντίθετον πρὸς τὸ δόγμα αὐτοῦ ἰδέαν· κατακορυφοῦται δὲ ἡ μισαλλοδοξία αὐτοῦ ἐν τοῖς ὀργίοις τῆς παπικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως.

Ἄλλ' ὁ νέος κόσμος ἀνεγνώρισεν ὡς θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς κοινωνικῆς αὐτοῦ ὀργανώσεως μετὰ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος. Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία πανδήμως ἀνεγνωρίσθη ὡς ἀτομικὸν δικαίωμα, ἡ ἐλευθερία ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῇ τέχνῃ. Ὁ τύπος εἶνε ἐλεύθερος, καὶ ὁπότε ἀκόμη ὑπερβαίνῃ τὰ διαγεγραμμένα αὐτῷ ὑπὸ τῆς δημοσίας τάξεως ὅρια. Τὸ βιβλίον εἶνε ἡ ἀποκάλυψις ἐλευθέρων πνευματικῶν δυνάμεων. Ὑπὸ τοιαύτας γενναίας ἀρχὰς ἀναπτύσσεται σήμερον ἡ κοινωνία. Ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας· ἡ δὲ γνῶσις τῆς φύσεως καὶ ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας πανδήμως κηρύττουσιν, ὅτι τοῦτο δι' οὐδενὸς ἄλλου τρόπου δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἢ διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας.

§ 60. Κοινωνικαὶ ἐλευθερίαι.

Ὁ κοινωνικὸς Κῶδιξ δεόν νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως πολλῶν ἄλλων ἐλευθεριῶν, ἐπίσης ἀναγκαίων καὶ χρησίμων ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Πᾶσα ἐκδήλωσις τῆς αὐτονόμου ἐνεργείας τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς ομάδος πρέπει νὰ ἐξασφαλισθῇ προσηκόντως, νὰ τύχῃ τῆς ἰδίας αὐτῆς ἐλευθερίας. Ἡ πολιτεία, ὡς ἡ ὑπέροχος ἐν τῇ κοινωνικῇ τάξει δύναμις, δὲν δικαιούται νὰ διαρρυθμίσῃ αὐτοβούλως τὴν ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ ἐνέργειαν τῶν ἀτόμων, καθὼ ἐνδιαφερο-

μένη δῆθεν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Ἀναγνωρισθείσης ὡς ἀπολύτου δόγματος τῆς αὐτονομίας τοῦ ἀτόμου, ἐφ' ὅσον δὲν προσβάλλει ἴδια κεκτημένα δίκαια, πρέπει ν' ἀναγνωρισθῇ αὕτη ἐξ ὀλοκλήρου καθ' ἀπάσας τὰς κοινωνικὰς σχέσεις καὶ ἐνεργείας τούτου. Μόνον ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ὁ κοινωνικὸς ὀργανισμὸς λειτουργεῖ σκοπίμως καὶ προσηκόντως.

Τούτων δεδομένων, ἐν ὀνόματι καὶ δικαίῳ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν ὁμάδων παρέπεται ἡ ἀναγνώρισις τοῦ δικαίου τῆς ἐλευθερίας τῶν ποικίλων κοινωνικῶν σφαιρῶν, ἐν αἷς ἐκδηλοῦται αὕτη. Οὕτω συμπεραίνεται ἡ ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ ἐλευθερία, δικαιομένου τοῦ ἀτόμου νὰ ἐκδηλώσῃ ἐν αὐτῇ ἀνεξαρτήτως τὴν βούλησιν αὐτοῦ καὶ νὰ κανονίζῃ τὰς σχέσεις, ἐφ' ὅσον δὲν προσβάλλονται δημόσια καὶ ἀτομικὰ δίκαια, οὐδὲ παραβιάζεται ἡ ἠθικὴ τάξις. Ὡσαύτως ἐν ταῖς σχέσεσιν ἐκείναις τῶν ἀνθρώπων, ἐν αἷς ἐκδηλοῦνται τὰ ὑλικά αὐτῶν συμφέροντα, οὐδαμῶς δύναται νὰ περιορισθῇ ἢ ν' ἀφαιρεθῇ τὸ παράπαν ἡ ἐλευθερία, ὄντος κεκυρωμένου ὑπὸ τῆς ἱστορίας, ὅτι μόνον δι' αὐτῆς συνετελέσθη αἰείποτε ἡ ἀκμὴ αὐτῶν καὶ ἡ πρόοδος.

Ἡ νεωτέρα κοινωνία ἀνέγραψεν ὡς ἐν τῶν θεμελιωδεδεσμάτων δογμάτων τὸ δίκαιον τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας τῶν ἡμετέρων δυνάμεων ἐν ταῖς σχέσεσιν ἐκείναις καὶ τῇ ἐργασίᾳ, δι' ὧν προάγεται ἡ ὑλικὴ εὐημερία τῶν τε ἀτόμων καὶ τῶν ἐθνῶν. Τὸ δίκαιον τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐργασίᾳ εἶνε οὐσιωδέστατον ἐν πάσῃ κοινωνίᾳ, ἥτις ἀξιοῖ, ὅτι ἐθεμελίωσε τὴν ἐννομον αὐτῆς τάξιν ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἰσότητος. Οὕτως αἱ τρεῖς κυριώταται δυνάμεις τῆς ὑλικῆς τῶν λαῶν εὐημερίας, ἡ γεωργία, ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία, δεόν νὰ κανονισθῶσι κατὰ τὰς ἀρχὰς ταύτας. Τὸ παλαιὸν σύστημα τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας, καθ' ὃ αὕτη ἦτο περιορισμένη μεταξὺ ὀλίγων, εἶνε ἄντικρυς πολέμιον πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος, καθίστησι δὲ δοῦλον τὸ ἄτομον, ἐστερημένον ἰδιοκτησίας. Αὕτη δεόν νὰ κανονισθῇ τοιούτῳ τρόπῳ, ὥστε νὰ παρέχῃ εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον τὸ δικαίωμα τῆς ἐργασίας καὶ τῆς κτήσεως. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου, προσηκόντως διανεμομένης τῆς ἰδιοκτησίας, ἐλαττοῦνται οἱ ἐχθροὶ τῆς νεωτέρας κοινωνικῆς τάξεως, ἅπαντες δὲ καθιστάμενοι ἰδιοκτῆται ἐνδιαφέρονται κατ' ἀνάγκην ὑπὲρ αὐτῆς. Ἐν τῇ ἐμπορίᾳ καὶ τῇ

βιομηχανία δέον επίσης ν' αναγνωρισθῶσιν αἱ αὐταὶ ἀρχαὶ ἐξ ὀνόματος τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἐμπορία εἶνε ἀνάγκη ν' ἀφεθῆ ἐλευθέρα, μηδὲν δὲ νὰ παρεντίθῃται ἐν τῇ λειτουργίᾳ αὐτῆς πρόσκομμα. Ἐν αἷς πολιτείαις ἀνεγνωρίσθη ἡ ἐλευθερία αὐτῆς, ἡ ἐργασία ἔσχε κολοσσαίαν ἀνάπτυξιν, ἀνεπτύχθη δὲ παραλλήλως ὁ ἐθνικὸς πλοῦτος. Καὶ τὰ παλαιὰ καὶ τὰ νεώτερα ἐμπορικὰ ἔθνη ὀφείλουσι τὴν εὐδοκίμησιν αὐτῶν εἰς τὸ σύστημα τοῦτο. Τὸ ἀντίθετον σύστημα, τὸ προστατευτικόν, εἰ καὶ πολλῇ ἢ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐργασία κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους καὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀμερικῇ, δὲν δύναται ἢ πρὸς καιρὸν μόνον νὰ ὑπάρξῃ συντελεστικόν εἰς τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἐπίδοσιν τῶν πολιτείων καὶ ἡ μὲν ὑλικὴ εὐημερία τῶν τε ἀτόμων καὶ τῶν ἐθνῶν ἀπορρέει ἀπὸ τῆς αὐτονόμου ἀναπτύξεως τῶν δυνάμεων αὐτῶν διὰ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τῆς ἀμίλλης· ἡ δὲ ἠθικὴ ἐπίδοσις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ δικαίου τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας τῶν ἀνθρώπων, τοῦθ' ὅπερ δὲν κατορθοῦται διὰ τοῦ κηδεμονευτικοῦ συστήματος, διαχωρίζοντος τὰς πολιτείας, καθιστάντος δ' αὐτὰς ἐχθρικός, ἐνῶ ἀποστολὴ τοῦ δικαίου εἶνε ἡ σύσφιγξις τῶν ἠθικῶν δεσμῶν τῶν ἀνθρώπων.

Ἐπίσης καὶ ἐν τῇ βιομηχανίᾳ πρέπει νὰ καθιερωθῶσι τέλειον τὰ δόγματα ταῦτα, δι' ὧν μόνον δύναται ν' ἀναπτυχθῆ αὕτη ἐπὶ σταδίου ἐλευθέρου. Τὰ παλαιότερα ἀποκλειστικὰ συστήματα τῶν σωματείων (corporations, Zünfte) δὲν ἔχουσι λόγον ὑπάρξεως καὶ λειτουργίας ἐν ταῖς νέαις κοινωνίαις, καθ' ὃν χρόνον κατηργήθησαν τὰ προνόμια τῶν τάξεων κατὰ πάσας τὰς σχέσεις ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν. Ἀλλ' ἀντὶ τοῦ σωματείου, τοῦ μονομεροῦς τούτου καὶ ἀποκλειστικοῦ συστήματος, πολεμίου πάσης αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας, ἀρνούμενου δὲ τὸ δίκαιον τῆς ἰσότητος, ἡ βιομηχανία, καθ' ἀπάσας αὐτῆς τὰς σχέσεις καὶ τὴν ἐνέργειαν, δύναται νὰ προαχθῆ καὶ εὐδοκιμήσῃ διὰ τῆς μεγάλης δυνάμεως τοῦ Συνεταιρισμοῦ, τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συμπράξεως τοῦ τε κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας πρὸς παραγωγὴν καὶ διανομήν. Ὁ συνεταιρισμὸς δέον νὰ κανονισθῆ ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐπὶ ἐλευθέρων ἀρχῶν, μηδενὸς ἀποκλειομένου τῆς συμμετοχῆς, πάντων δὲ δικαιουμένων νὰ μετάσχῃσι προσηκόντως καὶ ἴσως.

Κατὰ τὰ ἤδη εἰρημένα ἡ κοινωνία ὀργανοῦται ἐλευθερώτερον ἢ

μέχρι τοῦ νῦν, ἐπιτυγχάνεται δὲ κρεῖττον ὅ τε ἠθικὸς καὶ ὁ ὑλικὸς σκοπὸς τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ προσηκόντως κατ' ἄλλον τρόπον ἢ ἐν ἐλευθέρᾳ πολιτείᾳ, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς δυναμένη νὰ κατανοήσῃ, νὰ εὐνοήσῃ καὶ νὰ σεβασθῆ τὰς κοινωνικὰς ταύτας ἐλευθερίας καὶ ἧς ἡ ἐλευθερία εἶνε ἡ ὑψίστη ἐγγύησις τῆς λειτουργίας πασῶν.

§ 61. Πολιτικὴ ἐλευθερία.

Ἡ ὑψίστη παράστασις τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶνε ἡ πολιτεία. Τὸ πνεῦμα λαμβάνει δι' αὐτῆς τελείαν ἑαυτοῦ συνείδησιν, τείνον νὰ πραγματώσῃ πάντα τὰ ιδεώδη· κατακτᾷ μείζονα ἀνάπτυξιν καὶ ὑπόστασιν ἡ ἀνθρωπίνη ιδέα, ὑπὸ τὴν ὧθησιν δ' αὐτῆς ἀναπτύσσονται καὶ ἐξασφαλίζονται τὰ δίκαια τῶν ἀνθρώπων καὶ πᾶσα αὐτῶν ἐνέργεια καὶ ἐργασία.

Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία θεωρεῖται συνήθως τὸ ἄκρον ἄωτον πάσης ἐλευθερίας. Βεβαίως ὁ ἄνθρωπος, τείνων νὰ καταστῆ σὺν τῷ χρόνῳ ὅσον ἐνεστιν ἐλεύθερος, δὲν παρείδε τὰς ἄλλας ἐλευθερίας, δι' ὧν πραγματοῦται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἡ αὐτόνομος ἐνέργεια τοῦ πνεύματος αὐτοῦ· ἀλλὰ τὸ δίκαιον τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας εἶνε τὸ κατὰ πρῶτον προσβαλὸν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ καὶ τὸ διαφέρον. Ἐνδιαφέρει ἄρα αὕτη μᾶλλον τῶν ἄλλων τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ φύσιν, εἶνε κατ' οὐσίαν σπουδαιότερα τῶν ἄλλων ἐλευθεριῶν; Οὐχὶ βεβαίως. Ἀλλὰ λόγος τοῦ διαφέροντος αὐτοῦ καὶ τῶν ἀγώνων ὑπὲρ τῆς κτήσεως καὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας εἶνε, ὅτι ὑπὸ τὴν αἰγίδα αὐτῆς κατ' ἐξοχὴν οὗτος, ὡς λογικὸν καὶ ἠθικὸν ὄν, δύναται νὰ ἐργασθῆ αὐτονόμως, νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ζωὴν ἑαυτοῦ, τὴν τιμὴν, τὴν ἰσότητα, πάντα τὰ κοινωνικὰ δίκαια.

Ἡ ἔννοια τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας παρεγνωρίσθη πολλάκις. Ἡ πολιτεία, ὡς ἡ ὑπερτάτη ἠθικὴ δύναμις, ἀναλαμβάνουσα τὴν ἐγγύησιν τῶν προσωπικῶν δικαίων τοῦ ἀτόμου, πλέον ἢ ἅπαξ ἠστόχησε τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Οὕσα αὕτη ἐλευθέρᾳ δὲν ἐνόησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων σφαιρῶν τῆς κοινωνικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω παρέστη ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων τὸ φαινόμενον πολι-

τειῶν ἐλευθέρων, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἦνε δυνατὴ ἡ πραγμάτωσις τῆς καθ' ὅλου ἐλευθερίας. Ἡ ἱστορία πλέον ἢ ἅπαξ παρέσχε τὴν εἰκόνα λαοῦ συγχρόνως ἐλευθέρου καὶ συγχρόνως δούλου. Αἱ δύο ἐλευθερώταται τῶν πολιτειῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ρώμη, παρενόησαν τὴν κοινωνικὴν σημασίαν τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων. Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία εἶχε τύχην τῆς ὑψίστης ἐκδηλώσεως ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων. Ὡς λέγει ὁ Shelley, «εἶπεν ἡ ἐλευθερία, γεννηθῆτω φῶς· καὶ ὡς ὁ ἥλιος ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀνέτειλεν ἡ ἰοστέφανος πόλις». Ἀλλ' ἡ ἐλευθερία τοῦ ἄστεως ἦτο ἀποκλειστικὴ, ἀγνοοῦσα ἄλλα φυσικὰ ἢ κοινωνικὰ ὅρια αὐτονόμου ἐνεργείας πλὴν τῶν τῆς πόλεως· ὑπηρετεῖ τὴν πολιτείαν μόνον, τὸν σκοπὸν αὐτῆς· ἡ δὲ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, κόσμοι καὶ ἐγκαλλωπίσματα τῆς πολιτείας, οὐδὲν εἶχον δίκαιον αὐτονομίας, πᾶσα δὲ πρὸς ταύτην ροπὴ αὐτῶν ἐκηρύττετο ἄρνησις καὶ βεβήλωσις τῆς ἐλευθερίας τῆς πόλεως· ἡ ἐργασία δὲν ἦτο κληρὸς τοῦ ἐλευθέρου, ἀλλὰ τοῦ δούλου. Μόνος ὁ πολίτης ἦτο ἄνθρωπος, ἄρα ἐλεύθερος, ἔχων δικαιώματα. Ὁ πολιτισμὸς ἐκεῖνος ἦτο λαμπρὸς, ἀλλὰ δὲν ἦτο πλήρης. Ὁ κυρίαρχος δῆμος ἦτο τοιοῦτος ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐν τῷ βουλευτηρίῳ, πολλάκις μέχρις ἐγκλήματος, ὑπερφρονῶν ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτοῦ· ἀλλ' ἦτο δούλος τοῦ δόγματος τῆς πολιτείας ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτοῦ συνειδήσει· ἡ ἀνεξίθρησκεία, ἡ ἐπιστημονικὴ ἐλευθερία δὲν ἀνεγνωρίζοντο τέλεον. Καὶ παρὰ ταῦτα, ὑπὸ τὸ ἀπλετον φῶς τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ὅποια κηλὶς, αἰώνιον στίγμα τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης εἰκόνας — ἡ Δουλεία, ἄρνησις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὕβρις τοῦ πνεύματος, ἀκρωτηριασμὸς τῆς ἐλευθερίας, ὁ δηλητηριώδης σκῶληξ, ὑφ' οὗ τὴν ἐνέργειαν τοσοῦτον προώρως ἀπεμαρᾶνθη ὁ κοινωνικὸς ὀργανισμὸς, ἵνα ἐπέλθῃ ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἡ πτώσις τῆς πόλεως μετὰ τῆς ἐξαντλήσεως τῆς πατρίδος.

Ἡ πολιτεία ἐκπροσωπεῖ τὰς ἠθικωτάτας ροπὰς καὶ τὴν εὐγενεστάτην ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἶνε τὸ ὄν τὸ μᾶλλον ὑπέροχον ἐν τῷ βίῳ· ἀλλὰ τούτου ἕνεκα δὲν δικαιολογεῖται ἀξιοῦσα ὑπὲρ ἑαυτῆς ἀπόλυτον κῦρος κατὰ πάσης ἄλλης ἠθικῆς ιδέας καὶ κοινωνικῆς δυνάμεως, τῆς θρησκείας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς βιομηχανίας, αἵτινες ἔχουσιν ἐπίσης λόγον αὐτοτελοῦς καὶ ἀνεξαρτήτου ἐξελίξεως. Ἡ ὑπὸ τῆς πολιτείας ἀπορρόφησις τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν εἶνε πραγματικὴ τυραννὶς. Ζηλοτύπως ἀνεκηρύσσετο ἐπὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστά-

σεως ὡς τὸ ἄρχον τῆς ἀνθρωπότητος δόγμα ἢ πολιτικὴ ἐλευθερία, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸναντίον συνέβαινε διὰ τοῦ θριάμβου τοῦ ἀντιθέτου δόγματος: «*ou pense comme moi, ou je te tue*». Τὸ ἀπόλυτον κράτος τῆς πολιτείας ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας προκαλεῖ τὴν ἐξουθένωσιν τοῦ ἀτόμου, τὴν κατάπτωσιν τῶν ἠθικῶν δυνάμεων αὐτοῦ· κατὰ τύπους εἶνε ἐλευθέρα, κατ' οὐσίαν εἶνε ἢ πολιτεία τοῦ "Οββη, τεράστιον οἰκοδόμημα, ἐρμητικῶς κεκλεισμένον, οὐδενὶ δ' ἐπιτρέπον ἐλευθέραν ἀναπνοὴν καὶ ἐνέργειαν. Πρὸ τῆς ἰσχύος αὐτῆς συντρίβεται τὸ ἄτομον, οὐ ἢ ἰδιοφυία καὶ ἢ ἐνέργεια ἐκλείπουσιν.

Ἡ τυραννία ἐπιφαίνεται ποικιλοτρόπως ἐν τῇ ἱστορικῇ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Στεροῦμαι πλήρους ἐλευθερίας· εἶμαι δοῦλος· ἀδιαφορῶ δὲ νὰ μάθω τίς ὁ στερῶν με αὐτῆς· εἰς τύραννος, ἢ ἐν ἑκατομμύριον τοιούτων. Ἡ πολιτεία, ἢ μετὰ τῆς θρησκείας διὰ τοῦ ἱερέως διδάσκουσα, οὐκ ἔσονται σοι Θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, ἀρνεῖται τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἂν περιβάλληται τὸν φιλελευθερώτατον τῶν πολιτικῶν τύπων. Τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστήμης ἐκλείπει, ἢ ἠθικὴ δύναμις τοῦ ἀτόμου ἐξαντλεῖται ὑπὸ τοιοῦτο καθεστῶς, προστατευτικόν, ἔστω καὶ κατ' ἐπίφασιν εὐεργετικόν. Τὸ ἄτομον μετέχει μὲν τύπῳ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας διὰ τῶν χορηγουμένων αὐτῷ δικαιωμάτων, συντελεῖ εἰς τὴν διακανόνισιν αὐτῆς, ἀλλὰ τοῦτο οὐχὶ ἐν αὐτονομίᾳ πνεύματος, ἐν ἐπιγνώσει. Ὁ κύλινδρος τῆς κοινωνικῆς ἰσοπεδώσεως βαρύνει ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τῶν πολιτῶν, μὴ δυναμένων νὰ ἀνακύψωσι καὶ νὰ διεκδικήσωσι πλήρη τὰ δίκαια αὐτῶν. Εἶνε αὐτόνομος ἢ πολιτεία· ἀλλ' ἢ πολιτικὴ ἐλευθερία ὑφίσταται κατὰ τύπους μόνον λειτουργοῦσα· διότι ἢ ἐλευθερία αὕτη δὲν εἶνε πραγματικὴ, καθὸ μὴ ἀπορρέουσα ἀπὸ συνειδήσεως ἐλευθέρας καὶ πεφωτισμένης. Διὰ τῶν λέξεων δὲν λύονται τὰ προβλήματα. Λαὸς δὲ προσκεκολλημένος εἰς τοὺς τύπους καὶ οὐχὶ εἰς τὴν πραγματικότητα, γεραίρων τὴν ἐλευθερίαν ὡς εἶδωλον καὶ οὐχὶ ὡς πραγματικὴν ὑπόστασιν, ἠκιστα κατένοησε τὴν ἀληθῆ ἐννοιαν αὐτῆς καὶ τὴν εὐεργετικὴν δύναμιν.

Ἐντεῦθεν ἐπιβάλλεται τῇ ἐπιστήμῃ ὑπὸ τῶν πραγμάτων ὁ καθορισμὸς τῶν κανόνων ἐκείνων, καθ' οὓς θετικώτερον καὶ κοινωφελέστερον πραγματωθήσεται ἢ ἐλευθερία.

§ 62. Ὁργάνωσις τῆς ἐλευθερίας.

Τό τε πάλαι καί σήμερον οἱ λαοί, ἐπιζητοῦντες διὰ τῆς πραγματώσεως τῆς ἐλευθερίας τήν κατὰ φύσιν ἑαυτῶν ἐξέλιξιν καί τήν κοινωνικήν εὐδαιμονίαν, ἐσκέφθησαν ὅτι τοῦτο δύναται νά ἐπιτευχθῆ πρωτίστως διὰ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας· ἀλλά πρὸς τοῦτο ἐπεζήτησαν μόνον τὸν ἐξωτερικὸν τύπον ἐλευθέρας πολιτείας, ἠδιαφόρησαν δὲ περὶ τῆς πληρώσεως τῶν ὄρων, ὑφ' οὓς αὕτη προσηκόντως δύναται νά λειτουργήσῃ, ἐπιτυγχάνουσα τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Οὕτω διεζήχθη ἔκπαλαι ὁ περὶ τῆς ἐλευθερίας ἀγὼν καί ἐν Ἀθήναις καί ἐν Ρώμῃ καί ἐν τῇ νεωτέρᾳ Εὐρώπῃ, ἀγὼν περὶ τύπων μᾶλλον ἢ περὶ τῆς οὐσίας. Κοινωνίαί, ἀπολαύουσαι πολιτικῆς ἐλευθερίας, καθιέρωσαν τήν ὑπερτάτην τῶν δεσποτειῶν διὰ τῆς πολιτείας ἐξ ὀνόματος δῆθεν τῶν συμφερόντων αὐτῆς. Ἀλλὰ τοιαύτη πολιτεία, ἀξιοῦσα κηδεμονευτικὴν παμβασιλείαν ἐπὶ πάντων τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν ἀνθρώπων καί ἐπὶ πάντων τῶν στοιχείων καί δυνάμεων τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, καθίσταται πράγματι δεσποτική, μισαλλόδοξος, μὴ ἀνεχομένη τὴν ἐλαχίστην ἐλευθέραν κίνησιν καί ἐνέργειαν τῶν τε ἀτόμων καί τῶν ὁμάδων· πρὸ τῆς δυνάμεως αὐτῆς αἱ ἐλευθερώταται ἐκδηλώσεις τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, ἡ ἐργασία ἐν γένει, οὐδεμίαν ἔσχον ἢ ἔχουσιν αὐτόνομον ὑπόστασιν· ἡ ἀτομικότης τοῦ ἠθικοῦ προσώπου καταπονεῖται καί συντρίβεται· τὰ πάντα ρυθμίζονται κατὰ τὸ δοκοῦν τῇ πολιτείᾳ· ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις δὲν εἶνε ἐλευθέρα, ἀλλ' οὐδὲ ἡ ἐπιστήμη καί ἡ ἐργασία. Ἡ ἱστορία διδάσκει ἐν τούτοις, ὅτι ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐκείνῃ, ἐν ἣ ὑπάρχουσι μικροί, ἐστερημένοι προσωπικῆς αὐτοβουλίας ἄνθρωποι, οἱ ἐν πάσῃ αὐτῶν ἐργασίᾳ ὑφιστάμενοι τὴν ὄθησιν καί τὴν ἐπίδρασιν τῆς πανσθενοῦς δυνάμεως τῆς πολιτείας, μὴ σκεπτόμενοι ἄρα αὐτονόμως καί ἐλευθέρως, οὐδὲν ἐτελέσθη οὐδὲ δύναται νά τελεσθῆ μέγα καί γενναῖον· ὁ ἄνθρωπος τύπῳ μόνον καί κατὰ συνθήκην εἶνε ἐλεύθερος, κατ' οὐσίαν ὑφίσταται τὴν μεγίστην τῶν δουλειῶν μετὰ τῶν ἐπαχολουθημάτων αὐτῆς. Ἡ ἐσωτερικὴ, ἡ ἀληθὴς δύναμις παντὸς λαοῦ ἐγκεῖται ἐν τῇ ἀναγνωρίσει τῆς ἐνεργείας τῆς ἀτομικότητος αὐτοῦ καί ἐλευθερίας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νά ἐπιτευχθῆ ἄλλως ἢ διὰ τῆς

ἀναγνωρίσεως τῆς αὐτονόμου λειτουργίας πάντων τῶν στοιχείων τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου.

Ἐν τούτῳ κεῖται τὸ πρόβλημα τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐλευθερίας, τὸ μέγα ἱστορικὸν πρόβλημα, εἰς οὗ τὴν λύσιν ἠστόχησαν μέχρι τῆς σήμερον τοσαῦται κοινωνίαι, ἔσται δὲ ἀποστολὴ καὶ ἐργασία τοῦ μέλλοντος ἢ κατανόησις αὐτοῦ καὶ ἡ λύσις.

Ἡ ἐλευθερία ὀργανωθήσεται προσηκόντως, καθὰ ἐρρήθη προηγουμένως, ὅποτε πλήρης ἀναγνωρισθῆσεται ἡ ἐνέργεια τῶν ἀτόμων ἐν τῇ ἐκδηλώσει πασῶν τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν, καθ' ὅσον αὐταὶ δὲν προσβάλλουσι τὰ θεμέλια τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος· ἡ δ' ἐνέργεια αὕτη δεόντως ἐξασφαλισθῆ μόνον ὑπὸ τῆς πολιτείας, ὡς τῆς ἰσχυροτάτης τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων. Οὕτως ἐπιτάσσεται ἡ κατὰ πάντα τρόπον ἀναγνώρισις τῆς αὐτονόμου ἀτομικότητος, δικαιουμένης εἰς τὴν ἀπαρκώλυτον ἐκδήλωσιν τῶν σκοπῶν αὐτῆς, τῶν αἰσθημάτων, τῶν ἰδεῶν.

Ἡ πολιτικὴ ἄρα ἐλευθερία ὀφείλει νὰ σκέπη καὶ νὰ συντελῆ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, τῆς θρησκευτικῆς, τῆς ἐπιστημονικῆς, τῆς βιομηχανικῆς, τῆς ἐμπορικῆς καὶ παρ' αὐταῖς τῆς οἰκογενειακῆς καὶ τῆς δημοτικῆς ἐλευθερίας, ἐπιτρέπουσα τὸν σύνδεσμον καὶ τὴν συνεργασίαν τῶν κοινωνικῶν ομάδων. Ἐν τῇ ἀναγνωρίσει τοῦ δικαίου τούτου τὸ ἄτομον ἀναλαμβάνει τότε τὴν πλήρη αὐτοῦ ὑπόστασιν καὶ ἐλευθερίαν, καθιστάμενον οὐχὶ ὑποτελές, ἀλλὰ τέλειον πραγματικὴ δύναμις ἐν τε τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ, δι' ἑαυτοῦ ζῶν καὶ λειτουργοῦν, οὐχὶ δὲ ἐξηρητημένον ἀφ' οἰασδῆποτε ἀλλοτρίας δυνάμεως.

Ὁ σύγχρονος Κοινωνισμὸς, ἐπιζητῶν παντὶ τρόπῳ τὴν πραγματικῶς τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ μὴ ἐμπιστευόμενος εἰς τὸ ἄτομον, οὐ τὴν εὐδαιμονίαν ἐξαρτᾷ ἀπὸ τῆς δυνάμεως τῆς πολιτείας, παρανοεῖ τέλειον τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐλευθερίας. Ἄν τὰ ἰδεώδη αὐτοῦ ἤθελον τύχη ποιᾶς τινος πραγματώσεως, θὰ καθιεροῦτο ἀπόλυτος δεσποτεία ἐν ταῖς ἀμοιβαίαις σχέσεσι τῶν ἀνθρώπων, ἧς ἐπακολούθημα θὰ ἦτο ἡ κατάπτωσις μᾶλλον ἢ ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἀτόμου καὶ μετ' αὐτοῦ τῆς κοινωνίας. Ἐξ ὀνόματος τῆς ἐλευθερίας ἡ σχολὴ αὕτη ἐπιζητεῖ ἀσυνειδήτως παμβασιλείαν, ἣτις μεθ' ὅλην τὴν κατ' ἐπίφασιν γοητευτικὴν αὐτῆς μορφήν κατ' οὐδὲν θέλει διαφέρει τῶν τέως αὐστηροτάτων παμβασιλειῶν τῆς ἱστορίας.

Τούναντίον τὸ πρόβλημα τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐλευθερίας ἤρξατο κατανοούμενον καὶ κατ' εὐχὴν λυόμενον κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους αἰῶνας ὑπὸ πάντων μὲν τῶν πεπολιτισμένων λαῶν, ἰδίᾳ δὲ ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ κόσμου, κατ' ἐξοχὴν ἐν Ὁλλανδίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ, καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιτυχέστερον ἐν τῇ Ἀμερικανικῇ Συμπολιτείᾳ. Αὕτη παρίστησι τὴν τελευταίαν ἱστορικὴν φάσιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὸ πληρέστερον κατασκευάσμα τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, τὴν σχετικὴν βασιλείαν τοῦ δικαίου. Βεβαίως ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ταύτῃ πλείσται κηλίδες, ἀμαυροῦσαι τὴν τηλαυγῆ αὐτῆς εἰκόνα· ἀλλ' ἐκ τῆς παραβολῆς πρὸς τὰς ἄλλας συγχρόνους πολιτείας ἀριδῆλως καταδείκνυται ἡ ὑπεροχὴ αὐτῆς, ἀποτελεσμα βεβαίως τῆς διασταυρώσεως ποικίλων φυλῶν καὶ ἐθνικῶν ὀργανισμῶν, ἀλλ' ὀφειλομένη ὡσαύτως εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτῆς εὐκοσμίαν, εἰς τὴν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην χώραν κρείττονα κατανόησιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς ἐλευθερίας.

Ἐν τῇ ἀλληλεγγύῃ ταύτῃ τῶν σχέσεων καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν τε ἀτόμων καὶ τοῦ συνόλου, ἐν τῇ ἀναγνωρίσει ἐκάστη τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων τοῦ ἰδίου κύκλου τῆς προσηκούσης ἐνεργείας κεῖται ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐλευθερίας. Οὕτως αὕτη εἰσδύει εἰς τὰς ἀρτηρίας τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, ζωοποιεῖ αὐτόν, καθίσταται δὲ πράγματι ἡ κοινωνία ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτῆς φύσει καὶ ἐννοίᾳ, προσηκόντως ἐπιδιώκουσα τὸν σκοπὸν αὐτῆς ὡς ἐνότης ἐν τῇ ποικιλίᾳ, ὡς ὁ σύνδεσμος τῶν διεστώτων, ὁ κόσμος.
